

Reviewed Paper

Extended Abstract Explaining Citizens' Environmental Ethics in the sublimity of the environment: Providing a Conceptual ModelNajme dashtaki¹, Hamid Majedi^{2*}, Farah Habib³

1.Ph.D. Student, Department of Urban Development, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran

2.Professor, Department of Urban Development, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran

3.Professor, Department of Urban Development, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran

Received: 2019/11/23

Accepted: 2020/02/18

PP: 157- 172

Use your device to scan and read the article online

Keywords:

Citizens' environmental ethics, Sublimity, The environment, Conceptual Model, ATLAS.ti.

Abstract

Today, the environmental crisis in cities is due to the material attitude of the people towards the environmental system and consequently the wrong ethics of the citizens in the face of it. While in Monotheistic Worldview, the universe is a unified entity, with all beings moving and guiding in the path of growth and sublimity, so that no purpose other than resurrection and return to God can be imagined for it. In this Worldview, not only are citizens responsible for the just and trustworthy exploitation of the elements of the environment, but is also responsible for the preservation, promotion and sublime progress of all the elements of the environment to their own perfection and the purpose of their creation. The purpose of this study is to explain the role of Citizens' Environmental Ethics in the sublimity of the environment based on Quranic teachings using the interpretation of al-Mizan. In this regard, qualitative content analysis method is used to analyze the ethical statements of the Holy Quran. In this study, the coding, classification and categorization of the selected texts is done by ATLAS.ti software. In total, 590 codes were extracted from the ethical statements related to the research subject, which was reduced to 106 after removing similar codes. The remaining codes were categorized into 23 components and 7 categories and finally, in three dimensions of Worldview, Orientation and Practice, the final model derived from the results of qualitative content analysis was presented. The model proposed is the sublimity of the environmental ethics of citizens based on the interpretation of the paradigm, in which the three dimensions of the divine worldview of the citizen, the tendency towards the perfection and actions and behavior of the citizen in the context of divine laws are emphasized, and this attitude is expected to result.

Citation: Najme dashtaki, Hamid Majedi, Farah Habib (2021): **Extended Abstract Explaining Citizens' Environmental Ethics in the sublimity of the environment: Providing a Conceptual Model**, journal Research and Urban Planning, Vol 12, No 44, pp 157- 172.

DOI: 10.30495/jupm.2021.3781

* **Corresponding author:** Hamid Majedi

Address: Faculty of urbanism, Department of Art and Architecture , Science and Research branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Tell: +989121114998

Email: majedi@srbiau.ac.ir

Extended Abstract

Introduction

The increasing urbanization population is increasing the demand of citizens for the utilization of bio-resources and it seems that the environmental crisis in the current cities is due to the ethical crisis of the citizens. One of the oldest branches of applied ethics is environmental ethics. The most fundamental question about environmental ethics is what creatures have a moral value and a right? In response to this fundamental question, a variety of environmental ethical theories have emerged that generally address three anthropogenic, biocentric and biocentric approaches. In the anthropocentric approach, humans are the most important part of life and they value nature as a tool; in this approach, citizens define environmental rights within their own rights. By rejecting environmental ethics in the human-centered approach, biomedical approaches and biomedical approaches were promoted. The biomedical approach holds that all forms of life must be given ethical consideration. In this approach most citizens are reluctant to give up their interests to other citizens, especially in the material sphere, let alone abandon their interests to other living things. Therefore, the enforcement of good citizenship behavior against other living beings is questionable. The ecosystem-based approach is holistic and considers the intrinsic value of all ecosystem components. In this approach, the environmental citizen feels responsible with a holistic and holistic view of the whole environment. The environmental citizen based on this approach, of course, has been criticized for its ambiguous meaning of bias, various descriptions, slippery, inconsistent and incompatible. From the Quran's point of view, environmental ethics must be such that it promotes environmental Sublimity. In this regard, the first step in realizing the growth of all beings is to understand the true ultimate and discover the path of their transcendence, accepting the transcendence of environmental elements, modifying the moral approach of man in the face of it. In monotheistic thought, the center of the intrinsic value of morality is God-centered. The existence of spiritual ends and the glorification of environmental elements are other factors that make moral values divine and spiritual in nature and cause them to differ from other teleological ethics.

Methodology

The research method is qualitative content analysis. In this research, we have tried to use explicit content, the direct use of the verses, as well as the hidden content, which includes the text of the interpretation. ATLAS-ti software was used to analyze the interpretation of the text. The steps of the research method are as follows:

Step One - Identifying Subject-Related Verses, Searching for Interpretation, and Extracting It in Word Software, Step 2 - Primary Coding of the Concepts Selected in Versatile Interpretation and Identifying Sub-Components, Step 3; Fourth, Component Classification and Access to Topics, Step 5; Classifying Components and Key Dimensions, Step 6 - Overview, Deleting Similarities, Creating a Network Perspective on Main Dimensions, Categories, Components, and Achieving the Research Model.

Results and discussion

Based on the qualitative analysis steps of the research subject, 590 codes (sub-components) were extracted at the open coding stage, which was reduced to 106 codes after removing the same codes, to 23 components at the selected coding stage, and to 7 categories in the final stages. Finally, they were categorized into three dimensions. The analysis of the findings is based on the following steps:

Divine Worldview and Citizens' Environmental Ethics: In this worldview, God is the true environmentalist, and it is the monotheistic view of citizens that enhances his triple relationship with God, society, and the environment. the environmental system is linked to a system beyond what can be called "spiritual principles" and has intrinsic sacred value. Such a worldview enables citizens to view environmental elements from a divine perspective. Therefore, the citizen with a monotheistic worldview considers all environmental elements to be of a sacred, purposeful, and measurable nature with an inextricable link between all its elements, and consequently places himself in charge of conscious ethics within the context of monotheistic Sublimity. Tendency toward Perfection in Environmental Citizenship Ethics: There are three types of materialistic, selfish, social-philanthropic and biocultural

trends in which citizens commit themselves to these trends. But in the spiritual sense the purpose of ethics is to bring the citizen to perfection. In Islamic thought for divine creatures, there is a spark of "perfectionism" and "perfectionism" and reaching God as the desired perfection. All environmental elements, without the need for human perception, have developed their own self-sufficiency, and citizens, as God's successor on earth, need to satisfy their vital needs of the environmental system that God has mocked. But this mockery of the environmental system does not mean that it makes any conception of it; it must transcend not only itself, but also the elements of the environment, by adapting its ethics to divine nature. Therefore, if the citizen's tendency towards the perfection of Islam is desired, then all the inherent talents of the environmental elements will be fully transcended and on the other hand, the citizen as the caliph of Allah will best exploit it in the pursuit of interstate justice and on the path to perfection. It also meets its human needs.

Environmental actions and behaviors of citizens within the framework of divine laws: When the moral system is within the framework of the monotheistic system, the action of the citizens becomes competent, and as the act becomes justified, it agrees with the universal system of the universe, and all existent phenomena, including the environment, are in the path of Sublimity.

Conclusion

The expectation that environmental system will spontaneously be on the path to Sublimity is unreasonable, because without ethics, it is impossible to transcend the environmental system and today it can be seen in the unstable environment of the current cities. This instability indicates that even the eco-centered approach, as the best approach of Western environmental ethics, has failed to overcome the sense of self-interest arising from the dominant attitude of citizens in exploiting the environmental system. Therefore, to move in the direction of environmental Sublimity, the ethical system of citizens must be changed. The change that results in changes in worldviews, attitudes and behaviors of citizens within the monotheistic system that lead citizens to believe that the creation system is created as a good system for environmental elements and that citizens as divine successors on earth have a responsibility to protect, They have optimal utilization, development and development, so that these investments do not prevent the movement to the perfection and Sublimity of environmental elements. It seems that such an approach to environmental citizenship ethics can provide a context for presenting environmental Sublimity in the Islamic city in question.

تبیین اخلاق زیست‌محیطی شهروندان در تعالی محیط‌زیست: ارائه مدل مفهومی^۱نجمه دشتکی^۱، حمید ماجدی^۲، فرح حبیب^۳

- ۱- دانشجوی دکتری، گروه شهرسازی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
 ۲- استاد، گروه شهرسازی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
 ۳- استاد، گروه شهرسازی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

چکیده

امروزه بحران زیست‌محیطی شهرها، ناشی از نگرش مادی بشر به نظام محیط‌زیست و به تبع آن اخلاق نادرست شهروندان در مواجهه با آن است. این در حالی است که در جهان‌بینی توحیدی، عالم هستی، یک واحد یکپارچه است که تمامی موجودات آن در مسیر رشد و تعالی، در حال حرکت و هدایت هستند؛ به طوری که نمی‌توان هدفی جز معاد و بازگشت به سوی خداوند برای آن تصور نمود. در این جهان‌بینی، شهروندان نه تنها مسئولیت بهره‌برداری عادلانه و امانت‌دارانه از عناصر محیط‌زیست را دارند، بلکه مسئولیت حفظ، ارتقاء و سیر تعالی تمامی عناصر محیط‌زیست به سوی کمال مخصوص خود و هدف خلقتشان را نیز دارند. هدف این پژوهش تبیین نقش اخلاق زیست‌محیطی شهروندان در تعالی محیط‌زیست بر اساس آموزه‌های قرآنی با بهره‌گیری از تفسیرالمیزان است. در این راستا به منظور تحلیل گزاره‌های اخلاقی قرآن کریم، از روش تحلیل محتوای کیفی استفاده گردید. در این پژوهش، کدگذاری، طبقه‌بندی و مقوله‌بندی متون انتخابی، توسط نرم‌افزار *ATLAS.ti* صورت گرفت. در مجموع از میان گزاره‌های اخلاقی مرتبط با موضوع پژوهش، ۵۹۰ کد استخراج گردید که پس از حذف کدهای مشابه به ۱۰۶ کد تقلیل یافت. کدهای باقی مانده در ۲۳ مؤلفه و ۷ مقوله دسته‌بندی شدند و در نهایت در سه بعد جهان‌بینی، گرایش و اعمال و رفتار، مدل نهایی منتج شده از نتایج تحلیل محتوای کیفی ارائه گردید. مدل ارائه شده، تعالی اخلاق زیست‌محیطی شهروندان بر مبنای تفسیرالمیزان است که در آن سه بعد جهان‌بینی الهی شهروندان، گرایش به سمت کمال و اعمال و رفتار زیست‌محیطی شهروندان در چارچوب قوانین الهی مورد تأکید بوده و انتظار می‌رود که این نگرش منجر به تعالی محیط‌زیست شود.

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۹/۰۲

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۱۱/۲۹

شماره صفحات: ۱۵۷-۱۷۲

از دستگاه خود برای اسکن و خواندن مقاله به صورت آنلاین استفاده کنید

واژه‌های کلیدی:

اخلاق زیست‌محیطی شهروندان، تعالی، محیط‌زیست، مدل مفهومی، *ATLAS.ti*

استناد: دشتکی، نجمه، ماجدی، حمید، حبیب، فرح (۱۴۰۰): تبیین اخلاق زیست‌محیطی شهروندان در تعالی محیط‌زیست: ارائه مدل مفهومی، فصلنامه پژوهش و برنامه ریزی شهری، سال ۱۲، شماره ۴۴، مردشت، صص ۱۷۲-۱۵۷.

DOI: 10.30495/jupm.2021.3781

^۱ مقاله حاضر برگرفته از رساله دکتری با عنوان "تبیین چارچوب مفهومی شهر توسعه و تعالی" در دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات می‌باشد.

^۲ نویسنده مسئول: حمید ماجدی

نشانی: استاد گروه شهرسازی، دانشکده عمران معماری و هنر، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

تلفن: ۰۹۱۲۱۱۱۴۹۹۸

پست الکترونیکی: majedi@srbiau.ac.ir

مقدمه:

در نیم قرن گذشته، اقتصاد جهانی فرصت‌های شغلی در شهرها ایجاد کرده‌اند که مهاجرت گسترده و افزایش جمعیت شهرها را در پی داشته‌است. در سال ۲۰۱۴، جمعیت شهرها به حدود ۴ میلیارد نفر رسید که پیش‌بینی می‌شود تا سال ۲۰۵۰، دوونیم میلیارد نفر به این جمعیت اضافه شود. در این ارتباط؛ گزارش جهانی سازمان ملل متحد (۲۰۱۱) حاکی از آن است که این تمرکز جمعیتی در نظام‌های شهری، موجب تغییرات آب‌وهوایی جهان و تهدید در ثبات جوامع انسانی خواهد بود (McDonnell & MacGregor-Fors, 2016: 936). از طرف دیگر این افزایش جمعیت شهرنشینی، موجب افزایش تقاضای روزافزون شهروندان در بهره‌برداری از منابع‌زیستی و به تبع آن تغییرات سریع در از بین رفتن زیستگاه‌ها، گونه‌ها و ایجاد تغییر در اکوسیستم‌ها شده تا جایی که بر اساس کنوانسیون‌های بین‌المللی سعی در حفاظت محیط‌زیست و کنترل وضعیت فعلی بوده‌است (Pocock et al, 2019: 275). مع الوصف، وضعیت فعلی بیانگر آن است که تخریب محیط‌زیست کماکان یکی از مسائل جدی به‌ویژه در فضاهای شهری شناخته می‌شود و به نظر می‌رسد بحران زیست‌محیطی به وجود آمده در شهرهای کنونی، ناشی از بحران اخلاقی شهروندان است. از آنجایی که مهمترین هدف اصلی توسعه پایدار یک جامعه، ساخت یک سیستم ارزشی جامعه بوده که روابط هماهنگ بین انسان و طبیعت را تعریف کند (Nasibulina, 2015: 1080) و با آگاهی از این موضوع که ایدئولوژی‌ها در برهمکنش با روندها بر رفتارهای انسان‌ها از محیط‌زیست مؤثر است، ضرورت توجه به موضوع اخلاق زیست‌محیطی در شکل‌بخشی به شهر پایدار را بااهمیت تلقی می‌نماید (Rafi pour et al, 2016: 123). در این میان مذهب نیز می‌تواند در نوع رفتار شهروندان با محیط‌زیست مؤثر باشد؛ بدین‌صورت که با استفاده از نفوذ مستقیم دین، مذهب می‌تواند یک سطح معنوی را در تفکر زیست‌محیطی افراد ایجاد نماید و از این طریق می‌توان خلأ قانونی و فعالیت‌های اجتماعی که به مباحث زیست‌محیطی بی‌اهمیت هستند، را جبران نمود (Miklos, 2014: 38). دین اسلام در عرصه‌های مختلف زندگی انسان دارای معیارهایی است که به محیط‌زیست نیز توجه ویژه‌ای نموده است. در قرآن کریم از دو زاویه به مسئله محیط‌زیست توجه شده است؛ تعدادی از آیات با ترسیم جهان‌بینی قرآنی، گونه‌ای خاص از روابط را میان انسان و طبیعت تنظیم می‌کنند و دسته‌ای دیگر از آیات با بیان مجموعه‌ای از گزاره‌های اخلاقی، رفتارهای زیست‌محیطی بشر را به کنترل درمی‌آورند. از آنجا که قرآن کریم مطابق با آیه ۹ سوره اسراء، دعوت‌کننده به سوی

زندگی برتر است و همه رهنمودهای لازم برای تعالی تمامی پدیده‌های جهان‌ هستی در آن آورده شده، بر این اساس، هدف این پژوهش آن است که با شناسایی جهان‌بینی قرآنی و گرایش اخلاقی ناشی از این جهان‌بینی، گزاره‌های اخلاقی شهروندان زیست‌محیطی را تبیین نماید. در این راستا، پژوهش حاضر در پی دستیابی به پاسخ این سؤالات است: جهان‌بینی قرآن کریم در ارتباط با نظام محیط‌زیست چیست و این جهان‌بینی چه تأثیری بر جهان‌بینی شهروندان زیست‌محیطی می‌گذارد؟ با تأسی از این جهان‌بینی؛ رفتار شهروندان زیست‌محیطی چگونه باید باشد تا محیط‌زیست شهری به تعالی برسد؟

مبانی نظری تحقیق:

یکی از قدیمی‌ترین شاخه‌های اخلاق کاربردی، اخلاق زیست‌محیطی است. اخلاق زیست‌محیطی شاخه‌ای از مطالعات است که تعاملات انسان با محیط غیرانسانی را از منظر اخلاقی بررسی می‌کند. سؤالات اصلی در اخلاق زیست‌محیطی عبارتند از: بهترین راه برای درک رابطه بین انسان‌ها و محیط‌زیست چیست؟ چه ارزش‌هایی از آن ناشی می‌شوند؟ این ارزش‌ها کدام قوانین عملیاتی را توجیه می‌کنند؟ این قوانین دلالت می‌کند بر اینکه چگونه انسان‌ها باید با محیط‌زیست تعامل داشته و یا با آن برخورد کنند (Sandler, 2012: 105)؛ در این میان بنیادی‌ترین پرسش در باب اخلاق زیست‌محیطی، این است که چه موجوداتی از ارزش و به تبع آن، از شأن و حق اخلاقی برخوردارند؟ در پاسخ به این پرسش بنیادی، نظریات اخلاقی محیط‌زیست گوناگونی پدید آمده‌است (Fath Ali, 2011: 101). به طور کلی سه رویکرد انسان‌محور، زیست‌محور و زیست‌بوم‌محور مطرح بوده که در ادامه و به اختصار به آن اشاره می‌شود:

رویکرد انسان‌محور^۴ ترکیبی از ارزش‌های خودخواهانه و سوسیالیستی است که زوال محیط‌زیست را برای کلیه انسان‌ها در پی دارد. در این رویکرد انسان‌ها، مهمترین بخش حیات هستند. طرفداران این رویکرد، برای طبیعت ارزش ابزاری قائلند؛ آن‌ها منابع طبیعی را برای برآورده کردن نیازهای خود مصرف می‌کنند، به این امید که محیطی را توسعه دهند که در راستای خواسته و منفعتشان باشد. طبیعت به دلیل آسایش افراد، ارزش دارد و به علت حفظ کیفیت مناسب زندگی برای انسان‌ها، باید محافظت شود (Surmeli & Saka, 2013: 159). در این رویکرد شهروندان، حقوق محیط‌زیست را در چارچوب حقوق مربوط به خودشان تعریف می‌نمایند؛ مانند دسترسی به هوای

^۴Anthropocentric / Anthropocentrism

کنار بگذارد (Abedi Sarvestani et al, 2012: 72). این در حالی است که در مقیاس شهر مدرن، اغلب شهروندان حاضر نیستند از منافع خود در قبال شهروندان دیگر به‌ویژه در حوزه مادی چشم‌پوشی کنند، چه برسد به آنکه در قبال سایر موجودات زنده از منافع خود کناره‌گیری کنند. از این رو در این رویکرد، ضمانت اجرایی رفتار مناسب شهروندی در قبال سایر موجودات زنده، سؤال برانگیز است.

رویکرد زیست‌بوم‌محور: کل‌نگر بوده و ارزش ذاتی را برای تمام اجزای زیست‌بوم قائل است. برخلاف رویکرد انسان‌محور، تعدد عناصر و دموکراسی واقعی را تضمین می‌کند، چرا که اگر گیاهان، حیوانات، اکوسیستم‌ها و تمام عناصر زمین‌صدایی دارند، صدای آن‌ها صدای اکثریت خواهد بود (Kopnina et al, 2018: 144). بنابراین در این رویکرد، کل جهان‌هستی نه تنها در سطح موجودات زنده به صورت فردی، بلکه اکوسیستم‌هایی که این موجودات، بخشی از آن هستند نیز دارای ارزش ذاتی است (Fogg, 2000: 208). در اخلاق زیست‌بوم‌محور، انسان‌ها موجوداتی برتر محسوب نمی‌شوند، بلکه آن‌ها فقط بخشی از یک کلیت بزرگ هستند که از آن به «شهروندان زیستی ساده» یاد می‌شوند (Abedi Sarvestani et al, 2012: 74). شهروند زیست‌محیطی با نگاهی کل‌گرایانه و همذات‌پندارانه نسبت به کل محیط‌زیست، احساس مسئولیت می‌کند و به مراقبت از آن می‌پردازد. البته شهروند زیست‌محیطی مبتنی بر این رویکرد به علت معنای مبهم یکی‌انگاری، توصیف‌های گوناگون، لغزنده، ناهمخوان و ناسازگار مورد نقد قرار گرفته است (Taheripour, 2016: 63). جدول ۱ سه نگرش عمده اخلاق زیست‌محیطی را نشان می‌دهد.

پاکیزه و آب. محیط‌زیست به دلیل تأمین‌کننده نیازهای اساسی دارای ارزش و حقوق بوده است (Bell, 2005: 186).

رویکرد زیست‌محور: با طرد اخلاق زیست‌محیطی در رویکرد انسان‌محور، رویکردهای زیست‌محور و رویکرد زیست‌بوم‌محور ترویج شد. رویکرد زیست‌محور معتقد است که تمام اشکال حیات می‌بایست مورد توجه اخلاقی قرار گیرند. افراد نسبت به تمام اشکال حیات وظیفه دارند. این محور غایت‌مند حیات است که به هر اندامواره فردی، ارزش ذاتی می‌بخشد. در این رویکرد، همه موجودات زنده از ارزش ذاتی برخوردارند. زیرا هر یک از موجودات زنده، غایت حیات خود را دارند (Ojomo, 2011: 573). در این رویکرد انسان نسبت به تمامی عناصر حیات مسئول است. یانگ به نقل از آلبرت شوابنر (۱۹۲۳)، می‌نویسد: «ماهیت نیکی، حفظ و گرمی‌داشتن زندگی و ماهیت شر، نابودی و آسیب‌رساندن به آن است. یک امر اخلاقی برای ما، احترام و کمک به همه اشکال حیات است» (Yang, 2006: 29). تیلور نیز معتقد است که هر یک از موجودات زنده، مراکزعلیت‌غایی هستند؛ به این معنا که هر کدام موجودی منحصربه‌فرد بوده که منافع خود را به روش خاص خود دنبال می‌کنند (Taylor, 1981: 207). اگرچه در این رویکرد سایر موجودات زنده به دلیل اینکه به طور کلی از احساس، درک و یا آگاهی برخوردارند، شایسته توجهات اخلاقی هستند، اما به نظر می‌رسد قائل شدن جایگاه اخلاقی برای سایر موجودات غیر از انسان بر مبنای معیارهایی مانند توان ادراک و یا احساس لذت و درد، الزام به رفتار مناسب با سایر جانداران را به راحتی امکان‌پذیر نمی‌سازد، زیرا این پرسش مطرح است که چگونه می‌توان فرد را ترغیب کرد تا منافع خود را که بر حسب لذت تعریف می‌شود، به نفع سایر موجودات در محیط‌زیست،

جدول ۱- سه رویکرد عمده اخلاق زیست‌محیطی

رویکرد	زیست‌بوم‌محور	زیست‌محور	انسان‌محور
تعریف کوتاه	برابری زیست‌کره: اکوسیستم دارای ارزش ذاتی - حفظ اکوسیستم به صورت یکپارچه (قربانی فردیت در مقابل کلیت) - انسان‌ها متعلق به جامعه زیستی - گیاهان و حیوانات در کنار انسان - طرفدار ایدئولوژی نیکداری - ترویج زیبایی، ثبات و یکپارچگی زیستی	برابری تمام موجودات زنده در ارتباط با حیات - همه موجودات زنده به صورت فردی، ارزش ذاتی دارند. - همه موجودات زنده، مراکز علیت‌غایی و موضوعات اخلاقی هستند. - موجودات زنده همگی دارای خودآگاهی، عقل، احساس، هویت	- تمرکز اصلی بر روی انسان - محیط‌زیست دارای ارزش ابزاری - تنها نوع بشر، ارزش ذاتی دارد زیرا دارای منطق و احساس است. - ریشه در فرهنگ غربی و یهودی - مسیحی - بر مفاهیم عدالت و حقوق تأکید می‌کند.
محدودیت	در اشکال بسیار زیادی که علیه بعضی از گروه‌های انسانی است (خود را بکشید تا این سیاره را نجات دهید) مانند: بوم‌فاشیسم، امپریالیسم فرهنگی غربی	هیچ راه‌حلی برای جنبه‌های مختلف بحران محیط‌زیست ارائه نمی‌دهد مانند فرسایش خاک، انواع مختلف آلودگی.	- خوش‌بینی اغراق‌آمیز به علم و تکنولوژی - لیبرالیسم بدون محدودیت (ایدئولوژی "گاوچران")
جدایی بشر و طبیعت			

(منبع: Arsene, 2013: 27)

اخلاق زیست محیطی از دیدگاه قرآن کریم:

از منظر قرآن کریم، اخلاق زیست محیطی می‌بایست به گونه‌ای باشد که موجب تعالی محیط زیست گردد. در این راستا اولین قدم برای تحقق رشد تمامی موجودات هستی، درک غایت حقیقی و کشف مسیر تعالی آنان است. در ارتباط با عناصر محیط زیست، این معرفت، افزون بر کمک به رشد آن، به انسان‌ها در جهت استفاده بهینه از محیط زیست یاری می‌کند. چرا که بر اساس آن، تعامل آدمی با درک ویژگی‌های عالم، باور به تعالی تمامی موجودات هستی خواهد بود. قبول تعالی یافتن عناصر محیط زیست، رویکرد اخلاقی انسان را در مواجهه با آن اصلاح می‌نماید (Hassanzadeh and Raouf, 2014: 77). از طرفی دیگر، بشر در طلب آن چیزی است که متعالی است. اما این جستجو در سایه محیط زیستی دنیوی نیست که مخالف فیض الهی باشد. بشر، از درون خود محیط زیست، تلاش به تعالی بخشیدن آن را دارد؛ در حقیقت بشر برای محیط زیست، مجرای رحمت است. بدین ترتیب که از طریق مشارکت فعال در جهان معنوی، به داخل جهان محیط زیست نورافشانی می‌کند. این مطلب روشن می‌سازد که چرا وقتی که وجود داخلی بشر به سمت تاریکی و بی‌نظمی رو کرده، محیط زیست نیز از هماهنگی به جانب عدم تعادل رفته است (Nasr, 2005: 124-125):

چراکه محیط زیست از آن جهت که مخلوق خداوند است دارای حسن بوده و اگر بدی بر او عارض شود، خارج از ذات او است (Tabatabai, 1995, Volume 7: 409). در تفکر توحیدی، کانون ارزش ذاتی اخلاق، بر پایه خدامحوری است و شهروندان نسبت به تمامی عناصر محیط زیست، مسئولیت دارند. همچنین وجود غایت معنوی (نجم: ۴۲) و تسبیح‌گویی عناصر محیط زیست (اسراء: ۴۴) از دیگر عواملی است که موجب می‌شود ارزش‌های اخلاقی، ماهیتی قدسی و معنوی یابند و موجب تفاوت با سایر اخلاق‌های غایت‌گرا شود.

روش‌شناسی تحقیق:

روش تحقیق، کیفی از نوع تحلیل محتوا می‌باشد. در تحلیل محتوای کیفی هم بر محتوای آشکار و هم بر محتوای پنهان تأکید می‌شود. در این پژوهش سعی گردیده از محتوای آشکار یعنی بهره‌گیری مستقیم از آیات و نیز از محتوای پنهان که شامل متن تفسیرالمیزان است، استفاده شود. از نرم‌افزار *ATLAS-ti* برای تحلیل متن تفسیرالمیزان استفاده گردید. مراحل انجام روش تحقیق به شرح زیر است:

گام نخست؛ شناسایی آیات مرتبط با موضوع، جستجوی تفسیر و گرفتن خروجی از آن در نرم‌افزار

Word: واحد تحلیل در این پژوهش بر مبنای واحد آیات است. آیات مرتبط با موضوع، انتخاب و توسط دو نفر از مدرسان علوم قرآنی، اعتباریابی گردید. سپس تفسیر هر یک از آیات در نرم‌افزار جامع تفاسیر نور، بررسی و از آن در نرم‌افزار *Word* خروجی گرفته شد.

گام دوم؛ کدگذاری اولیه مفاهیم ذکرشده آیات منتخب در تفسیرالمیزان و شناسایی زیرمؤلفه‌ها: پس از وارد کردن متن انتخابی تفسیرالمیزان از نرم‌افزار *Word* به نرم‌افزار *ATLAS-ti*، با مرور متون، بخش‌هایی از متن که حاوی واحد معنایی بود، انتخاب و برای بخش مربوطه کدی در نظر گرفته شد. در این مرحله، کدگذاری باز با حفظ وفاداری به متن، تفسیر و بر اساس محتوای آشکار و پنهان صورت گرفت.

گام سوم؛ طبقه‌بندی زیرمؤلفه‌ها و دستیابی به کدهای محوری (مؤلفه‌ها): در این مرحله با چیدمانی سامان یافته از کدهای ابتدایی، کدهای محوری حاصل می‌شود. پس از شناسایی کدهای اولیه، از مقایسه مفاهیم و طبقه‌بندی آن‌ها، تعداد زیادی از زیرمؤلفه‌ها به دلیل شباهت کدهای اولیه حذف شدند.

گام چهارم؛ طبقه‌بندی مؤلفه‌ها و دستیابی به درون‌مایه‌ها (مقوله‌ها): پس از طبقه‌بندی مؤلفه‌ها، مؤلفه‌هایی که با یکدیگر مفاهیم مشترکی داشتند، در کنار یکدیگر مقوله‌ها را تشکیل دادند. مقوله‌ها دارای خصوصیات مشترک برای پیوند هستند. معیار مقوله‌بندی می‌تواند برحسب معنی (مقوله‌های مضمونی)، ترکیب کلام (افعال، صفات) و یا توصیفی باشد (Barden, 1996: 135). در این پژوهش معیار مقوله‌بندی، مقوله‌های مضمونی است.

گام پنجم؛ طبقه‌بندی مقوله‌ها و دستیابی به ابعاد اصلی: ابعاد از مجموعه مقوله‌های مرتبط ناشی می‌شود. در این مرحله پژوهشگر می‌تواند به محض مشخص شدن هر مقوله از آنجا که حضور ذهن کافی نسبت به موضوع دارد، بعد مربوط به مقوله‌ها را نیز تعریف نماید.

گام ششم؛ بازنگری، حذف موارد مشابه، ایجاد چشم‌انداز شبکه بین ابعاد اصلی، مقوله‌ها، مؤلفه‌ها و دستیابی به مدل تحقیق: پس از دستیابی به ابعاد اصلی پژوهش، بار دیگر فرآیند کدگذاری از آغاز تکرار شد. مجدداً سازگاری کدهای نوشته‌شده، کنترل گردید تا هیچ‌گونه اشتباهی در اطلاعات به وجود نیاید. در این فرآیند برخی کدها مجدداً حذف شدند، برخی از آن‌ها در دل کدهای دیگر قرار گرفتند یا برچسب برخی از آن‌ها تغییر کرد.

یافته‌های تحقیق:

بر مبنای مراحل تحلیل کیفی از موضوع پژوهش، ابتدا در مرحله کدگذاری باز تعداد ۵۹۰ کد (زیرمؤلفه) استخراج شد که پس از حذف کدهای مشابه به ۱۰۶ کد تقلیل یافت که در مرحله کدگذاری انتخابی به ۲۳ مؤلفه، و در مراحل آخر به ۷ مقوله و در نهایت در سه بعد دسته‌بندی شدند. تحلیل یافته‌ها بر اساس این مراحل به قرار ذیل است:

جهان‌بینی الهی و اخلاق زیست محیطی شهروندان:

عامل نگرشی، زمینه‌ی عمومی را برای نیت زیست محیطی فراهم می‌کنند که آن هم به نوبه‌ی خود می‌تواند تمامی رفتارهای زیست محیطی فرد را تحت تأثیر قرار دهد (Mukhtari Malekabadi et al, 2014: 8)؛ به طوری که بدون اندیشیدن درباره‌ی منشاء ذهنی و درونی (جهان‌بینی) شاخص‌های زیست محیطی که فقط مظاهر بیرونی و مادی پایداری را مورد سنجش و اندازه‌گیری قرار می‌دهند، درک حقیقت پایداری غیرممکن است (Rafi pour et al, 2016: 5). در جهان‌بینی اسلامی که اصل توحید به عنوان وجه ممیزه اسلام با سایر ادیان و مکاتب مطرح است، یکی از مهمترین موضوعات، تجلی توحید و سیطره تفکر توحیدی در اخلاقیات و به تبع آن در اعمال و محصولات ذهنی و آثار عینی مسلمین است (Naqhzadeh, 2011: 203). چرا که در این جهان‌بینی، خداوند، محیط‌زیست حقیقی بوده و بشر همواره در چنین محیطی غوطه‌ور است (Aminzadeh, 2002: 101) و این نگاه توحیدی انسان است که رابطه‌ی سه‌گانه او با خدا، جامعه و محیط‌زیست را کمال می‌بخشد (Noorai, 2012: 8). در جهان‌بینی الهی، نظام محیط‌زیست به نظامی فراتر از خود پیوند دارد، به نظامی که می‌توان آن را «اصول معنوی» نامید. حقیقت محیط‌زیست، اهمیتی فراتر از ظاهر آن دارد و دارای ارزش ذاتی قدسی است (Nasr, 2005: 113) و طبق اصل ارزش ذاتی، تحقق صلاح هر موجودی که عضوی از مجموعه حیات زمین باشد، صرف نظر از آنکه جزو چه گونه‌ای باشد، دارای ارزش ذاتی است. یعنی حفظ یا تقویت خیر و صلاحش به خودی خود

و به خاطر هستی‌اش دارای ارزش بنیادی است (Poiman, 2005, Vol1: 327). نظم موجود در محیط‌زیست و ارتباط بین عناصر آن، بیانگر این ارزش ذاتی است. در نظام محیط‌زیست، مخلوقات بنا به تدبیر الهی و بدون افراط و تفریط، نظم گرفته‌اند. نظمی که درک آن با معیار فکر بشری میسر نیست؛ بلکه حکمت الهی است که عالم را نظم بخشیده و انسان فقط با تسلیم شدن به اراده‌ی الهی می‌تواند به هماهنگی محیط‌زیست پی‌برد، نه با اکتفا به تصورات محدود فکر بشری (Nasr, 1998: 198). درجهان‌بینی توحیدی، عناصر محیط‌زیست در عین حال که مقدار مشخصی از جانب خالق خود دارند، در چارچوب یک نظام واحد با یکدیگر مرتبطند و به بهترین نظم، منظم شده، به طوری که هر چیزی به سوی غایت مقصود از آن، متوجه گشته و سیر می‌کند، همچنین مجموع جهان‌هستی با نظمی عام، منظم شده، به طوری که سراپای عالم، متوجه هدف کلی خود که همان بازگشت به خداست، بشود و در نتیجه بعد از دنیا، در آخرت هویدا گردد (Tabatabai, 1995, Vol 11: 395). خداوند در آیه ۱۹۱ سوره آل عمران، توجه انسان‌ها را به این هدف معطوف کرده و انسان‌ها را به تفکر در خلقت جهان‌هستی دعوت می‌نماید و بیان می‌کند که در چارچوب جهان‌بینی توحیدی، خلقت تمام پدیده‌های هستی، نمی‌تواند بیهوده باشد. چنین جهان‌بینی در بخش نظری موجب می‌شود که شهروندان، عناصر محیط‌زیست را با نگاهی الهی ببینند و بدانند که مخلوق یک مبدأ و در حال پرستش او هستند. بنابراین شهروند دارای جهان‌بینی توحیدی، همه‌ی عناصر محیط‌زیست را دارای ماهیتی قدسی، هدفمند و اندازه‌ی مشخص می‌داند که ارتباط ناگسستگی بین تمامی عناصر آن برقرار است و به تبع چنین دیدگاهی، خود را مکلف به اخلاق آگاهانه در چارچوب توحید قرار می‌دهد که تعالی محیط‌زیست را در پی خواهد داشت. در این زمینه‌ی اصلی، مفاهیم استخراج شده از تفسیرالمیزان دارای ۳ مقوله، ۱۴ مؤلفه و ۵۵ زیرمؤلفه می‌باشد که به شرح مندرج در جدول ۲ است.

جدول ۲- مقوله‌ها، مؤلفه‌ها، زیرمؤلفه‌ها بعد جهان‌بینی الهی برگرفته از نرم‌افزار ATLAS.ti7

مقوله	مؤلفه	زیرمؤلفه
وجود اندازه مشخص، ارتباط و پیوند ناگسستی	وجود تدبیر در نظام محیط‌زیست	-احاطه آسمان و زمین بر انسان‌ها و اداره شدن آن‌ها به تدبیر الهی - بهره‌مندی انسان و چهارپایان از رویدنی‌های زمین در چارچوب تدبیر الهی-تدبیر نظام رویدنی‌ها آیه‌ای برای رسیدن به توحید-توجه انسان به میوه‌های درختان به عنوان پیوستگی تدبیر
	وجود تقدیر در عناصر محیط‌زیست	-محدودیت به علل مادی، شرایط زمانی و مکانی در تقدیر -نزول باران بر مبنای تقدیر الهی و عدم نزول آن یک قطره بیشتر یا کمتر -زنده‌کردن شهر مرده از طریق نزول آب باران با اندازه مشخص
	موزون بودن عناصر محیط‌زیست	-آفرینش هر پدیده‌ای در جهان هستی به صورت موزون، متناسب، تحت جاذبه -موزون بودن هر رویدنی بر روی زمین و داشتن یک وزن مخصوص آن
	نظام محیط‌زیست مبتنی بر عدالت	-به عدل بودن خلقت مستلزمه جزای هر انسان بر اساس رفتارش -خلقت آسمان و زمین بر اساس عدالت- توجه به نیازهای حیاتی حیوانات در کنار نیازهای حیاتی بشر
	وجود تسویه در عناصر محیط‌زیست	-تسویه آسمان به معنای ترکیب اجزای آن به منظور قرارگیری هر جزئی در موضع اقتضای حکمت-تسویه تمامی موجودات دارای شعور و بی‌شعور توسط خداوند
آفرینش هدفمند نظام محیط‌زیست	آفرینش نظام محیط‌زیست در نیکوترین وجه ممکن	-حسن صورت عناصر محیط‌زیست به دلیل تناسب اجزای آن نسبت به یکدیگر و تناسب مجموع آن با هدف خلقت-روبانندن هر جفتی بهیچ به معنای روبانندن هر نوعی از گیاهان خوش‌منظر توسط خدا -روبانندن و سرسبزکردن زمین بعد از خزان با فرارسیدن بهار و باران‌های بهاری-زوج کریم به معنای زوج نیکو در مورد همه موجودات رویدنی و خلقت آن توسط خدا-زینت‌دادن آسمان‌ها با ستارگان در جهت بهجت و جمال -منظره خوش و زیبایی در هنگام بیرون آمدن و برگرداندن انعام و چارپایان
	بیهوده نبودن خلقت نظام محیط‌زیست	-آفریدن آسمان و زمین بر اساس حق و عدم آگاهی بیشتر انسان -باطل‌بودن خلقت به معنای خلق کردن محیط‌زیست بدون هدف
	وجود آیه و نشانه در نظام محیط‌زیست	-اختلاف الوان در گیاهان و درختان -زنده‌کردن زمین با باران و منافع حاصل از چرخاندن باد -نسیان انسان در برابر نشانه‌های مکرر الهی در مواهب زیست‌محیطی-بیان ازواج آنچه که زمین می‌رویانند شامل گیاهان و حیوانات -شکافتن دانه‌های گیاهان -حوادث جوی دلیلی روشن بر آیه الهی-خلقت انسان از مواد زمینی زمین -خلقت زمین به عنوان آیتی برای انسان‌ها در جهت تدابیر الهی-دخاله آب در هستی نباتات -درخت مبدأ صحبت خداوند با حضرت موسی-رنگ‌های مختلف میوه‌ها با وجود یکی‌بودن عامل رویدن- آیه الهی بودن نظام حیات اجتماعی زنبور عسل -قرارگیری کوه‌ها برای جلوگیری از اضطراب زمین -نشانه‌بودن پرواز پرندگان در حالت بال‌زدن و بال‌جمع کردن
ماهیت قدسی نظام محیط‌زیست	بازگشت عناصر محیط‌زیست به سوی خداوند	-احیای زمین بعد از مردنش و زنده‌شدن گیاهان و درختان از زمستان به بهار-تشابه بین انسان و حیوانات در مسأله حشر و شعور -خلقت آسمان، زمین و موجودات هستی برای رسیدن آن‌ها به حد کمال و بازگشت به خدا
	خداوند خالق عناصر محیط‌زیست	-خالق بودن موجودات و روابط بین آنها از طریق خداوند-رویانندن نباتات بر روی زمین توسط خداوند -زوج آفریدن خلقت میوه‌ها در زمین -قرارگیری طیور در فضا توسط خداوند به عنوان خالق آن-منتهی شدن خلقت هر پدیده و آثار آن پدیده به خداوند
	خداوند مالک اصلی عناصر محیط‌زیست	-مالکیت مطلق آسمان و زمین برای خداوند بدون قابلیت زوال، انتقال، واگذاری به غیر -مملوک محض بودن همه چیز در عالم هستی برای خداوند
	خداوند محاط بر عرصه محیط‌زیست	-خداوند مالک غیرمملوک و محیطی که کسی به او احاطه ندارد -خداوند محیط به خلاقیت به عین، جسم و به آثار و اعمالشان -محیط بودن خداوند به عنوان خالق نامتناهی بر وجود متناهی پدیده‌ها
	ربوبیت خداوند بر عرصه محیط‌زیست	-اثبات توحید ربوبیت پروردگار از طریق ارتباط و اتصال در تدبیر نظام محیط‌زیست با همه کنش -اثبات ربوبیت خدا از طریق اختلاف آثار و خواص موجودات با اینکه اصل همه یکی است -ارتزاق انسان و حیوانات از میوه‌ها و نباتات، حتی بر ربوبیت خداوند
خداوند مدبر و قائم بر محیط‌زیست	-استقلال نداشتن هیچ چیزی نه در ذات، نه در وصف و نه در عمل -خداوند تنها متصرفی که در ملک خود هرچه بخواهد می‌کند -قائم بودن ذات هر چیزی به خداوند	

(منبع: مطالعات نویسندگان، ۱۳۹۸)

می‌کنند که در آن افراد بر اساس این گرایش‌ها خود را متعهد به عمل می‌نمایند. در گرایش خودخواهانه^۵ مشکلات زیست‌محیطی برای انسان و خویشاوندانش، در گرایش

گرایش به سمت کمال در اخلاق زیست‌محیطی شهروندی: گرایش‌های انسانی بر دو نوع مادی و معنوی هستند. استرن و دیتز (۱۹۹۴) سه نوع گرایش مادی را مطرح

^۵egoistic value orientation

هدایت نامیده می‌شود (Nasri, 1994: 43). در ارتباط با این موضوع، علامه طباطبایی در تفسیر آیه ۵۰ سوره طه بیان می‌کند که در این امور تکوینی، ممکن نیست موجودی در تشخیص هدف خود، دچار اشتباه گردد (Tabatabai, 1995, Vol 2: 544) که آیه ۵۶ سوره هود نیز به آن اشاره دارد. پس در نظام تکوین، نه تخلف هست و نه اختلاف. لازمه این دو مورد یعنی «عموم هدایت» و «نبودن خطا در تکوین» این است که برای هر پدیده‌ای روابطی حقیقی با دیگر پدیده‌ها وجود داشته و نیز بین هر موجود و بین آثار آن، راهی مخصوص باشد؛ ما هم اگر بخواهیم از آثار آن موجود بهره‌مند شویم باید آن را به همان راه بیندازیم، مثلاً یک دانه بادام وقتی درخت بادام می‌شود و استعداد درخت شدنش به فعلیت می‌رسد که راهی را برویم که منتهی به این هدف می‌شود. پس چنین نیست که هر سببی بتواند هر نتیجه‌ای بدهد، همچنان که در آیه ۵۸ سوره اعراف به آن اشاره شده است (idem: ۵۴۵). بنابراین تمامی پدیده‌های هستی برای رسیدن به کمال و تعالی خلقت شده‌اند و انسان به عنوان جانشین خداوند بر روی زمین برای رسیدن به کمال خود، نیازمند به تأمین نیازهای حیاتی خود از نظام محیط‌زیست است که خداوند آن را مسخر انسان نموده، اما این مسخر بودن نظام محیط‌زیست به این معنا نیست که هرگونه تصرفی را که بخواهد در آن بکند؛ بلکه می‌بایست از طریق منطبق کردن اخلاق و رفتار خود بر اساس فطرت الهی، نه تنها خود، بلکه عناصر محیط‌زیست را نیز در مسیر تعالی قرار دهد (روم: ۳۰). بنابراین چنانچه گرایش شهروندان به سمت کمال مورد نظر اسلام باشد، همه استعدادهای ذاتی عناصر محیط‌زیست را به نهایت تعالی خود رسانده و از طرفی دیگر شهروند به عنوان خلیفه‌الله در کمال رعایت عدالت بین‌نسلی، از آن بهره‌برداری بهینه می‌نماید. مفاهیم استخراج‌شده از تفسیرالمیزان در این زمینه دارای ۲ مقوله، ۴ مؤلفه و ۳۰ زیرمؤلفه به شرح مندرج در جدول ۳ است.

اجتماعی- نوع‌دوستانه^۱ برای سایر انسان‌ها و در گرایش زیست‌کره^۲ برای سایر گونه‌ها یا سیستم‌های اکولوژیکی می‌تواند پیامدهای نامطلوب داشته باشد (Stern & Dietz, ۱۹۹۴: ۷۲) اما در گرایش معنوی هدف علم اخلاق، رساندن انسان به کمال است. در تفکر اسلامی برای مخلوقات الهی، حالت سکون بر یک حالت، ناپسند دانسته شده و استکمال به این معنا است که در همه فرآیندها بارقه‌ای از حالت «کمال‌جویی» و «کمال‌طلبی» و رسیدن به خداوند به عنوان کمال مطلوب، دیده شود. پس سیر به سوی خداوند، انحصار به انسان ندارد. همه عناصر محیط‌زیست، بدون نیاز به تصرف انسان، برای خود سیر استکمالی خویش را در پیش گرفته و تنها درخواستی که از انسان دارند، این است که به جهل خویش از این حرکت ارادی موجودات، مانع سیر الی‌الله آن‌ها نشوند (Soyghalani Karimian, 2016: 202). به عنوان مثال در مکتب اسلام، هرکسی نه تنها باید از حقوق حیوانات دفاع کند، بلکه باید در تداوم حیات آن‌ها نیز تلاش نماید؛ چرا که خداوند آن‌چه را خلق کرده برای آن است که به حد کمالش برساند و دوباره به سوی خودش برگرداند، همچنان که در آیات ۱۵ سوره مؤمنون و ۴۲ سوره نجم به آن اشاره نموده است. در حقیقت در درون و برون همه پدیده‌های هستی، به صورت تکوینی قوانین تکامل قرار دارد که این قوانین همان مقادیر آن‌هاست. اگر این اندازه‌ها در موجودی سالم بماند، آن موجود می‌تواند استعدادهای خود را بروز داده و به کمال برسد (Hosseini & Amigh, 2006: 21)؛ در این راستا، در جهان‌بینی الهی، بهره‌برداری از محیط‌زیست باید به گونه‌ای باشد که انسان با تصرف در آن، بر اساس خواست خداوند و نه بر اساس زیاده‌خواهی‌ها، بتواند هم خود به سمت کمال حقیقی حرکت کند و هم با این تصرف -که حدود آن در دین مشخص شده است- مانند مربی، محیط‌زیست را نیز به سمت کمال حرکت دهد (Radmanesh & Olfat, ۲۰۱۷: ۱۰۰) و اگر در قرآن کریم در زمینه بهره‌برداری از محیط‌زیست می‌بینیم که در آیات بسیاری مانند آیه ۱۳ سوره جاثیه، آسمان و زمین را مسخر آدمی معرفی نموده، همه‌اش از این باب است که تمامی موجودات، کارهایی را صورت می‌دهند که مقتضای طبع آن‌ها است، ولی در عین حال راهی را می‌پیمایند که منتهی به حصول غرض پروردگار می‌شوند (Tabatabai, 1995, Vol 11: 464). این حصول به غرض الهی از طریق هدایت است. تعیین کمال مناسب هر موجودی که هدف نهایی آن موجود به شمار می‌رود و طریقه وصول به آن،

^۱social-altruistic orientation^۲biospheric orientation

جدول ۳- مقوله‌ها، مؤلفه‌ها، زیرمؤلفه‌های بعد گرایش به سمت کمال برگرفته از نرم‌افزار ATLAS.ti7

مقوله	مؤلفه	زیرمؤلفه
مقیاس زیست محیطی	هدایت عناصر محیط‌زیست به سمت هدف خلقت	-خلقت زمین برای پرورش انسان به منظور دستیابی انسان به مقاصد الهی -هدایت تمامی موجودات دارای شعور و بی‌شعور به سمت کمال مخصوص به خودش -هدایت نظام محیط‌زیست به سوی آن‌چه که خداوند برایش مقدر کرده-هدایت کردن آسمان به فرستادن باران، باران به باریدن، نبات به روییدن توسط خداوند
کمال بخشی و حرکت نظام محیط‌زیست به سمت کمال مخصوص خود	کمال اخلاق زیست محیطی در صورت حرکت در مسیر فطرت الهی	-افساد در زمین به خاطر منحرف‌گشتن از فطرت -بازشدن دره‌های برکات در صورت انجام‌دادن اعمال انسان مطابق با فطرت -بیدارشدن فطرت خواب‌رفته بشر از طریق جستجوی سبب قرارگیری آسمان بالای زمین، بدون وجود ستون -تباه‌شدن زمین و آسمان به واسطه رفتار انسان برخلاف فطرتش-تصرف در زمین از طریق فطرت انسان‌ها - حرکت انسان به سمت اهداف الهی از طریق فطرت-عدم توانایی انکار تمامی موجودات در زمین و آسمان توسط انسان به دلیل داشتن فطرت
	خلقت نظام محیط‌زیست برای بهره‌برداری و منفعت شهروندان از آن در جهت رسیدن به کمال	-استفاده انسان و حیوانات از نباتات به واسطه هدایت خداوند-انواع میوه‌های مورد استفاده و خوش‌آیند بشر به عنوان رزق طیب -آب باران به عنوان نعمت الهی جهت بهره‌برداری و منفعت انسان-حرکت‌دادن ابرها و گرداندن بادها در جهت فواید عمومی مانند تلقیح گیاهان -خلقت چارپایان برای بهره‌مندی انسان به منظور منفعت شیر، پشم، پوست و وسیله پیمایش انسان‌ها - خلقت شتر، گاو و مسخر نمودن آن‌ها برای انسان به منظور کاهش مشقت انسان‌ها در حمل بار -گستردن زمین به نحو شایسته‌ای که بتوان حیوان، نبات و اشجار در آن پدید آید -گستردن طول و عرض زمین در جهت کمال حیات جانداران-وجود پستی و بلندی در زمین برای بهره‌مندی بیشتر انسان از طبیعت - برطرف کردن احتیاجات انسان از طریق بهره‌برداری از زمین
	مسخر بودن نظام محیط‌زیست برای شهروندان از جانب خداوند برای رسیدن به کمال	-رام‌بودن همه پدیده‌های آسمانی و زمینی برای انسان -آفرینش چارپایان و مسخر کردن آنان برای انسان توسط خداوند -تسخیر آفتاب و ماه به منظور منفعت انسان در جهت ارزاق انسان‌ها و سایر حیوانات -تسخیر انهار و آب‌های جاری به منظور آشامیدن، شستشو و زنده‌ماندن حیوان و نباتات-تسخیر دریا و سایر نعمت‌های دریایی به منظور شکرگزاری الهی-تسخیر شب، روز، ماه، آفتاب و نجوم برای بهره‌مندی انسان از خواص و آثار آن -تعلیم تمام خواص پدیده‌های هستی به انسان و مسخر کردن آن برای بهره‌مندی -خلقت برخی پدیده‌های هستی برای به هدف‌رسیدن پدیده دیگری -مستقل نبودن تصرف در جهان هستی از طریق انسان و مجازی‌بودن از جانب خداوند

(منبع: مطالعات نویسندگان، ۱۳۹۸)

در فساد، با رعایت و یا سرپیچی از احکام الهی توسط او گره خورده است و این موارد می‌توانند به طور مستقیم، محیط‌زیست را تحت تأثیر قرار دهند (Mohaghegh damad, 2014: 125). البته فساد مورد نظر آیات قرآن کریم، فساد تکوینی و آنچه در گردش زمان فاسد می‌شود، نیست. چون عالم هستی، عالم تنازع در بقا است؛ هیچ جاندار متحقق نمی‌شود، مگر بعد از آن که جاندارانی بمیرند و این حیات و موات زنجیروار و پشت‌سره‌م قرار دارند و این مستند به خود خداوند است؛ بلکه مراد از فساد، فسادهای تشریحی است، یعنی آن فساد که به دست بشر پدید می‌آید (Tabatabai, 1995, Vol 2: 144). از منظر قرآن کریم این اعمال صالح است که مانع از فساد تشریحی و باعث اصلاح زمین، عمارت و آبادانی آن می‌شود. بنابراین وقتی نظام اخلاقی در چارچوب نظام توحیدی باشد، عمل شهروندان هم صالح می‌شود و چون عمل، صالح شد با نظام عام عالم موافق می‌شود و تمامی پدیده‌های هستی از جمله محیط‌زیست در مسیر تعالی خود قرار می‌گیرند. مفاهیم استخراج‌شده از تفسیرالمیزان در این زمینه اصلی دارای ۲ مقوله، ۵ مؤلفه و ۲۱ زیرمؤلفه به شرح مندرج در جدول ۴ است.

اعمال و رفتار زیست محیطی شهروندان در چارچوب قوانین الهی:

از منظر قرآن کریم انسان، امانتدار هویت خویش بوده که مالک واقعی آن، خداوند است. هر نوع تصرف و ارتباطی که می‌خواهد بنابر قاعده اولویت در دیگر موجودات داشته باشد، باید مقارن با رضایت خداوند باشد (Javadi amoli, 2007: 172). بنابراین شهروندان در برابر محیط‌زیست، محدود به قید امانت بوده که گواه این مطلب، آیه ۷۲ سوره احزاب است و هر شهروندی در بهره‌برداری از منابع محیط‌زیست، در چارچوب فرامین الهی آزاد است و مجاز نیست تا با بهره‌برداری اسراف‌گونه از محیط‌زیست، منابع محیط‌زیست را به هدر دهد، چراکه تمامی منابع محیط‌زیست مطابق با آیه ۱۸۹ سوره آل عمران متعلق به خداوند است و می‌بایست شکرگزار این نعمت الهی باشد. باتوجه به اینکه شکر هر نعمت متناسب با آن نعمت است، بنابراین سپاسگزاری در برابر نعمت‌های خداوند اقتضاء می‌کند که بهره‌برداری از این نعمت‌ها، مطابق خواست او و در راستای هدایت خودش باشد (Farahani fard & Mohamadi, ۲۰۱۱: ۲۸). به همین دلیل است که در آموزه‌های اسلامی، پیوند بین انسان و محیط‌زیست در رستگاری و به همان نسبت

جدول ۴- مقوله‌ها، مؤلفه‌ها و زیرمؤلفه‌های بعد رفتار در چارچوب شرع الهی برگرفته از نرم‌افزار ATLAS.ti7

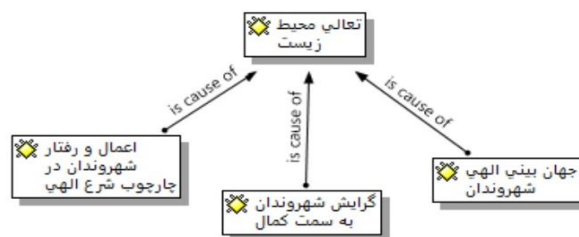
مقوله	مؤلفه	زیرمؤلفه
تصرف امانت‌دارانه شهروندان	حفاظت از محیط‌زیست در برابر فساد و ویرانی	- امکان ایجاد فساد بر روی زمین توسط برخی انسان‌ها - انجام عمل صالح به عنوان تنها عامل اصلاح زمین و آبادانی آن - ظهور فساد و خشکی در زمین در اثر انحراف از عبودیت، ضلالت و فساد نیت - فساد بر روی زمین از طریق نابودکردن حرث و نسل و در نهایت نابودی انسان
	پرهیز از بهره‌برداری اسراف‌گونه	- اطاعت نکردن از مسرفان در زمین، به علت آن که اصلاحگر نیستند - عدم اسراف و استفاده از میوه‌ها به عنوان یکی از مواهب طبیعی توسط عامه مردم، چه مالک و چه فقیر - عدم افراط و تفریط در بهره‌گیری از رزق طیب - قرار نداشتن خون حیوان در خوراک فرشتگان
محدود بودن تصرف شهروندان در محدوده قوانین الهی	شکر نعمت عناصر محیط‌زیست در جهت استفاده از آن برای هدفی که خلق شده	- شکرگزاری و یادآوری نعمت‌ها بعد از استفاده از نعمت‌های مسخر انسان بر روی زمین - شکرگزاری الهی نتیجه معنوی فرستادن باد - شهر پاکیزه و زمین حاصلخیز به عنوان نعمتی الهی و دعوت به شکرگزاری ساکنین آن - ظلم به نعمت‌های الهی به واسطه عدم شکرگزاری و کفران نعمت‌الهی - نزول بلاهای طبیعی و از بین رفتن شهر، باغات و مزارع به واسطه کفران نعمت خداوند - شکر مطلق خداوند، یاد خدا بدون نسیان و اطاعتش بدون معصیت
	تصرف امانت‌دارانه شهروندان	- قرارگرفتن امانت دست انسان و مواجهه با آن بر اساس سه رویکرد نفاق، شرک و ایمان - امانت قراردادن عناصر محیط‌زیست به انسان‌ها در جهت حفظ و برگرداندن آن به صاحبش
محدود بودن تصرف شهروندان در محدوده قوانین الهی	بهره‌برداری درست از زمین وظیفه انسان - بهره‌برداری کامل از طبیعت در چارچوب دستورات الهی و منافع انسانی - بهره‌مندی انسان و چهارپایان از رویدنی‌های زمین در چارچوب تدبیر الهی - منع شدن انسان از بعضی تصرفات بر روی زمین به دلیل مالکیت مطلق خداوند - لزوم رعایت حقوق حیوانات به عنوان یکی از شرایط صحت مناسک حج	

(منبع: مطالعات نویسندگان، ۱۳۹۸)

نتیجه‌گیری:

است؛ این در حالی است که هدف از اخلاق زیست‌محیطی شهروندان از منظر قرآن کریم، کسب رضایت خداوند و حرکت در چارچوب الهی بر اساس انطباق رفتار زیست‌محیطی شهروندان با فطرت شکوفاشده الهی آن‌ها است. اگرچه در رویکرد زیست‌بوم‌محور با نگرش برابری زیست‌کره، ارزش ذاتی برای تمامی عناصر زیست‌بوم قائل است؛ اما از منظر قرآن کریم تمامی عناصر زیست‌بوم دارای ارزش ذاتی قدسی هستند. چنین بینشی موجب می‌شود که در دو سطح نظری و عملی، جهان‌بینی، گرایش و اعمال و رفتار زیست‌محیطی شهروندان تغییر یابد. شکل ۱ شبکه مفهومی تعالی محیط‌زیست از منظر اخلاق زیست‌محیطی شهروندان و شکل ۲ رابطه بین آن‌ها را در چارچوب نظام توحیدی نشان می‌دهد.

آنچه که مشخص است نظریات مطرح اخلاق زیست‌محیطی غربی تاکنون نتوانسته بحران زیست‌محیطی شهرها را کاهش دهد. در رویکرد انسان‌محور با اصالت‌بخشی به شهروندان و منافع آن‌ها در برابر محیط‌زیست، استیلای محیط‌زیست را در پی داشته است. در رویکرد زیست‌محور اگرچه برای طبیعت ارزش ذاتی قائل شده، اما راه‌حل عملی برای رفع مشکلات زیست‌محیطی داده نشده است. در حال حاضر رویکرد زیست‌بوم‌محور به عنوان کامل‌ترین نگرش اخلاق زیست‌محیطی در غرب قلمداد می‌شود. در این رویکرد هدف از اخلاق زیست‌محیطی شهروندان با توجه به دیدگاه یکپارچگی جوامع زیستی، کاهش مخاطرات طبیعی برای عناصر زیست‌بوم

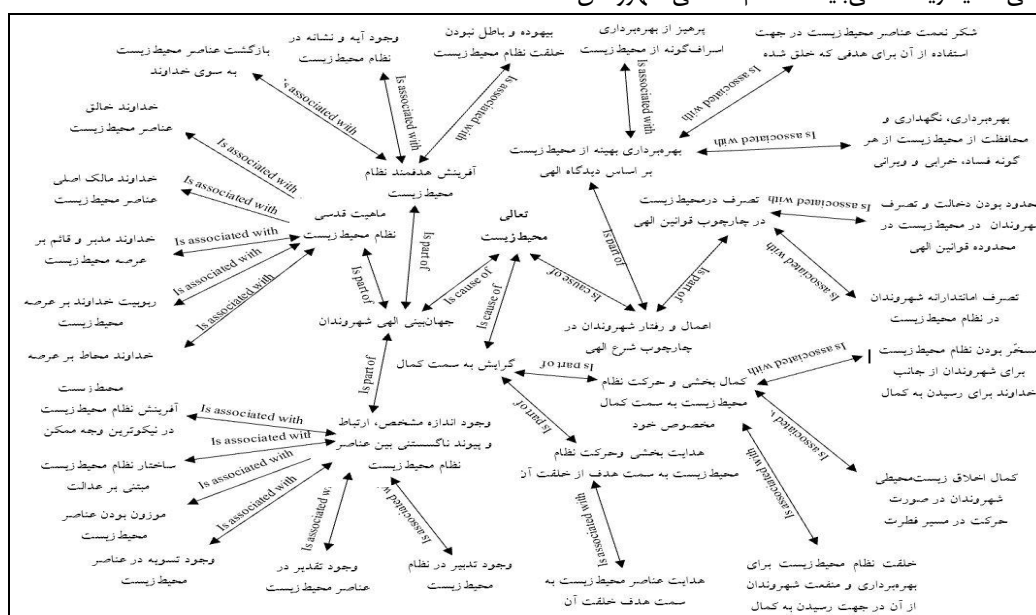
شکل ۱- Network تعالی محیط‌زیست از منظر اخلاق زیست‌محیطی شهروندان برگرفته از نرم‌افزار ATLAS.ti7 (ترسیم: نگارندگان)

هستند دارای ارزش ذاتی یکسان در حق حیات با دیگر موجودات هستی در چارچوب حرکت به سوی کمال مطلوب خود هستند. در چنین نگرشی، تمامی عناصر محیط‌زیست در جهت همان استعداد الهی خود حرکت نموده و همان قابلیت را که در

در مدل مفهومی ارائه‌شده در شکل ۲، همه چیز بر محوریت توحید بوده و شهروند در برابر محیط‌زیست، موظف است تمامی عناصر محیط‌زیست را در جهت تعالی آن سوق دهد، چراکه تمامی عناصر محیط‌زیست از آن جهت که مخلوق خداوند

در ارتباط با آن تغییر نماید. تغییری که منتج به تغییر در جهان بینی، گرایش و رفتار شهروندان در چارچوب نظام توحیدی شود و شهروندان را به این باور برساند که نظام خلقت، به صورت یک نظام احسن برای عناصر محیط زیست خلق شده‌اند و به عنوان جانشین الهی بر روی زمین مسئولیت حفاظت، بهره‌برداری بهینه و عمران و آبادانی آن را دارند؛ به طوری که این تصرفات مانع از حرکت به سوی کمال عناصر محیط زیست نشود. به نظر می‌رسد چنین رویکرد اخلاق زیست محیطی شهروندی، می‌تواند بستری را برای به فعلیت رساندن تعالی محیط زیست در شهر اسلامی مورد نظر قرآن کریم فراهم آورد.

ذات آنان نهفته است به مقام بروز، فعلیت و تمامیت می‌رساند. در مجموع این انتظار که نظام محیط زیست به صورت خودجوش در مسیر تعالی قرار بگیرد، بیهوده است؛ چرا که بدون تخلّق به اخلاق، تعالی یافتن نظام محیط زیست غیرممکن بوده و نمود آن را امروزه می‌توان در ناپایداری حادث شده در نظام محیط زیست شهرهای کنونی مشاهده نمود. این ناپایداری نشان دهنده آن است که حتی رویکرد زیست‌بوم‌محور به عنوان بهترین رویکرد اخلاق زیست محیطی غربی، نتوانسته در مقابل حس منفعت طلبی ناشی از نگرش سلطه‌جویانه شهروندان در بهره‌برداری از نظام محیط زیست، فائق آید. بنابراین برای حرکت در مسیر تعالی محیط زیست، می‌بایست نظام اخلاقی شهروندان

شکل ۲- مدل نهایی رابطه بین اخلاق زیست محیطی شهروندان و تعالی محیط زیست برگرفته از نرم افزار ATLAS.ti7 (ترسیم: نگارندگان)

References:

1. Bell, D. (2005). *Liberal environmental citizenship*. *Environmental politics*, 14(2), pp: 179-194.
2. Fogg, M. (2000). *The ethical dimensions of space settlement*. *Space Policy*, 16(3), pp: 205-211.
3. Farahani fard, S., Mohamadi, Y. (2011). *The Quran, Environmental Challenges and the Foundations of the Environmental System in Islam*. *Ethical Research*, 2(6), Qom, pp: 23-42.
4. Fathali, M. (2011). *Theory of Environmental Ethics in Islam with Emphasis on Professor Mesbah Yazdi*. *Moral knowledge*, 2(3), Qom, pp: 97-122.
5. Hasanzade, M., Rauf, H. (2014). *The connection of Rumi's mystical thought with the environment*. *Mysticism Journal*, 11, Tehran, pp: 66-88.
6. The Holy Quran
7. Abedi Sarvestani, A., Shah vali, M., Mohaghegh damad, M. (2012). *Foundations and Approaches to Environmental Ethics*. Research Institute of Wisdom and Philosophy of Iran, First Edition, Tehran.
8. Aminzade, B. (2002). *Religious worldview and environmentalism An introduction to Islam's attitude to nature*. *Journal of Ecology*, 1(30), Tehran, pp: 97-106.
9. Arsene, G. (2013). *The human-nature relationship The emergence of environmental ethics*. Banat University Timisoara Romania, 1, pp: 1-36.
10. Barden, L. (1996). *content analysis*. Translated by Malihe Ashtiani and Mohammad Yemeni Dozy. Paradise Publications, First Edition, Tehran.

26. Pooyman, L. (2005). *Environmental ethics*. Translated by Mohsen Solesi and others. Development Publications, First Edition, Volume I and II, Tehran.
27. Pocock, M. J., Roy, H. E., August, T., Kuria, A., Barasa, F., Bett, J., ... & Kissui, B. (2019). Developing the global potential of citizen science: Assessing opportunities that benefit people, society and the environment in East Africa. *Journal of applied ecology*, 56(2), pp: 274-281.
28. Radmanesh, A., Olfat, L. (2017). Principles of environmental sustainability of the supply chain with the Islamic paradigm approach. *Journal of Strategic Studies of Public Policy*, 22, Tehran, pp: 93-110.
29. Rafi pour, S., Dadash pour, H., Taghvai, A. (2016). Recognizing the concept of a sustainable city based on different approaches to environmental ethics with emphasis on the Islamic perspective. *Journal of Ethics Research*, 9(32), Qom, pp: 121-146.
30. Rafi pour, S., Dadash pour, H., Taghvai, A. (2016). Causal Factors and Value Center of Alternative Future and Preferred / Desirable Future of Sustainable City Based on Environmental Ethics. *Journal of Urban Planning and Research*, 7(27), Shiraz, pp: 1-20.
31. Sandler, R. (2012). *Environmental Ethics, Overview*, pp: 105-113.
32. Stern, P. C., & Dietz, T. (1994). The value basis of environmental concern. *Journal of social issues*, 50(3), pp: 65-84.
33. Surmeli, H & Saka, M. (2013). Preservice teachers' anthropocentric, biocentric, and ecocentric environmental ethics approaches. *Academic Research*, 5(5), pp: 159-163.
34. Taylor, P. (1981). The ethics of respect for nature. *Environmental ethics*, 3(3), pp: 197-218.
35. Taheri pour, M., Javidi, T., Bagheri, KH., Naghizade, H. (2016). Foundations, Principles and Methods of Environmental Citizenship from an Islamic Perspective. *Journal of Research in Islamic Education Issues*, 24(30), Tehran, pp: 54-88.
36. Tabatabai, M. (1995). *Al-Mizan in the interpretation of the Quran*. Translated by Mohammad Bagher Mousavi Hamedani. Islamic Publications Office affiliated with Qom Seminary Teachers, Fifth Edition, Vol 1-20, Qom.
37. Varai, M. (2012). Quranic worldview and environmentalism. *Journal of Quranic teachings*, 8(16), Mashhad, pp: 3-22.
11. Hosseini, F, Amigh, M. (2006). *Environmental Ethics in Islam*. Poetry Publications, First Edition, Tehran.
12. Javadi amoli, A. (2007). *Islam and the environment*. Esrae Publishing Center, First Edition, Qom.
13. Kopnina, H., Washington, H., Gray, J., & Taylor, B. (2018). The 'future of conservation' debate: Defending ecocentrism and the nature needs half movement. *Biological Conservation*, 217, pp: 140-148.
14. Karimian seyghalani, A. (2016). *Environmental Ethics in Islamic Wisdom*. Amir Kabir Publications, second edition, Tehran.
15. McDonnell, M. J., & MacGregor-Fors, I. (2016). The ecological future of cities. *Science*, 352(6288), pp: 936-938.
16. Mohaghegh damad, M. (2014). *Environmental theology*. Research Institute of Wisdom and Philosophy of Iran, First Edition, Tehran.
17. Mokhtari Malekabadi, R., Abdolahi, A., Sadeghi, H., (2014). Analysis and Recognition of Urban Environmental Behaviors. *Journal of Urban Planning and Research*, 5(18), Shiraz, pp: 1-20.
18. Miklós, A. (2014). Environmental attitudes and ecological anthropocentrism: a new challenge in. *The Journal of Education, Culture, and Society*, (1), pp: 28-40.
19. Nasibulina, A. (2015). Education for sustainable development and environmental ethics. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 214, pp: 1077-1082.
20. Nasr, H. (1998). *Islamic thinkers view of nature*. Kharazmi Publications, fourth edition, Tehran.
21. Nasr, H. (2005). *human and nature*. Translated by Abdul Rahim Govahi. Publishing Islamic Culture, Third edition, Tehran.
22. Nasr, H. (2005). *Religion and the system of nature*. Translated by Mohammad Hassan Faghfour. Hekmat Publications, First Edition, Tehran.
23. Nasri, A. (1994). *The Foundations of Geology in the Quran*. Amir Kabir Publications, First Edition, Tehran.
24. Naghizade, M. (2011). *Reflections on the Iranian version of urban sustainability development*. City Publication, First Edition, Tehran.
25. Ojomo, P. A. (2011). *Environmental ethics: an African understanding*. *African journal of environmental science and technology*, 5(8), pp: 572-578.

۳۸. Yang, T. (2006). *Towards an egalitarian global environmental ethics. Environmental ethics and international policy*, 8, pp: 23-45.